

Museum Skanderborg. Årbog 2018

© Museum Skanderborg og forfatterne

Udgiver: Museum Skanderborg, 2018

Redaktion: Charlotte Abildgaard Paulsen
Grafisk tilrettelæggelse: Kirstine Hedensten
Tryk: Printfinder, Riga

ISBN 978-87-89198-16-3

ISSN 2445-5784

Forsidefoto: Susan Kipp Pedersen for Museum Skanderborg.

Hvor intet andet er angivet, er fotos taget af Museum Skanderborg.

Indhold

- 4 Forord**
af bestyrelsesformand for Museum Skanderborg, Jørgen H. Lorenzen
- 7 Hvad er en rytter uden en hest? Året der gik med 'Vikingen fra Fregerslev'**
af Merethe Schifter Bagge
- 17 Årets gang i arkæologien**
af Merethe Schifter Bagge, Louise Søndergaard og Anja Vegeberg Jensen
- 29 Brønden i mosen**
af Anders Bonde Mørk
- 49 Lægeredskaber fra Øm Kloster**
af Line Thyrring Nielsen
- 57 Munkelyd og multimodal formidling**
af Jeanett Tagara
- 65 Munkekroen og arkæologien – resultaterne af museets forundersøgelse**
af Lene Møllerup
- 75 Borgerudgravningen ved Firgårde Fattiggård som kandidatspeciale**
af Kirstine Schrøder Hansen
- 81 Da jernbanen kom til byen - for 150 år siden**

Skanderborg og jernbanen
af Martin Philipsen Mølgaard

Jernbanen gennem Hørning, 1868 - 2018
af Kjeld Nielsen
- 95 Poul Steffensen – folkekær maler og illustrator fra Ry**
af Henrik Bredmose Simonsen
- 109 Rundt om Holger Blom**
af Charlotte Abildgaard Paulsen og Mette Nyman Kvist
- 125 På gensyn, hr. Blom**
af Marianne Verge
- 135 Årsberetning 2018**
af Lene Høst-Madsen
- 143 Forfatterliste**

Forsigtig tolkning af gravens indhold, hvor rytter og hest er vist som skygger.

Hvad er en rytter uden en hest?

Året der gik med

'Vikingen fra Fregerslev'

Af Merethe Schifter Bagge

Den store kammergrav fra Fregerslev ved Hørning, som Museet udgravede i 2017, har lige siden været udsat for grundig efterbearbejdning. Endnu mangler konklusionerne omkring de naturvidenskabelige undersøgelser, men til gengæld fremdrages der mange spændende metalsager og organiske rester fra de optagne jordblokke, også kaldet præparater. Der vil gå mindst et år mere, før alle præparaterne med metalgenstande i er færdigudgravede, og genstandene derfra konserveret. I det følgende gennemgås de nye opdagelser. Vil man læse mere om selve udgravningen og gravpladsen, henvises til årbøgerne fra 2016 og 2017.

Den knap 10 m² store, egebyggede kammergrav i Fregerslev var det sidste hvilested for en magtfuld rytter, som levede omkring midten af 900-tallet. Rytteren har formodentlig været en allieret til Gorm den gamle, alternativt, en rival. Vi ved, at rytteren har befundet sig i de øverste samfundsklasser, da hestens sadel- og seletøj var pyntet med hundredvis af forgyldte og forsøvede pyntebeslag. Hesten var datidens Rolls Royce, og dens kostbare og ekstravagante udstyr var med til at understrege rytterens status i samfundet.

Vikingers hest var med på rejsen til Valhalla

Da ryttergraven blev udgravet i 2017, undrede det arkæologerne, hvorfor der var forholdsvis fundtomt i den sydøstlige del af graven. Dette mysterium formodes nu at være løst, idet der i et af præparaterne er fundet resterne af en stor dyretand på mindst 3,7 cm's længde. En tand, som med stor sandsynlighed stammer fra en hest. Tanden er desværre så nedbrudt, at den ikke kan artsbestemmes ved hjælp af hverken DNA- eller proteinanalyse.

De foreløbige jordanalyser af gravens bund viser, at der er en ophobning af fosfat netop i den sydøstlige del af graven, og understøtter dermed, at hesten kan være stedt til hvile her.

At få sin hest med sig i graven var ikke så usædvanligt for medlemmer af eliten i midten af 900-tallet og var med til at understrege mandens status i samfundet. I Fregerslev lå hesten i samme kammer som afdøde, dog med en skillevæg imellem sig. I andre tilfælde ses hesten liggende i en grube udenfor eller ovenpå kammeret. Ved skibsbegravelsen i Hedeby har man endog begravet hestene *under* kammeret.

Selvom hesten blev placeret forskelligt i forhold til den afdøde, er der et

fælles tankesæt bag, nemlig at den skulle ofres, så den kunne følge sin ejer til Valhalla. Desuden ville ofringen af en veltrænet, værdifuld hest, være et stærkt magtsignal at sende til de folk, der var mødt frem til begravelsen. Hesten havde en stærk tilknytning til gudernes verden, hvor flere af de højtstående guder var i besiddelse af heste. Bl.a. elitens foretrukne gud, Odin, der ejede den ottebenede hest *Sleipner*.

Ikke bare en hest, men en overdådigt pyntet hest

Idet hovedtøjet blev taget op af graven i 2012 og 2015, kender vi allerede til dets komplette udsmykning med de omkring 40 forgyldte beslag og spænder samt en håndfuld remendebeslag af bronze. De forgyldte beslag bestod af otte korsformede selesamlere med dyreornamentik, min. syv toleddede stykker rasleblæk og min. 19 stykker ovale pyntebeslag. Der formodes at have været et lige antal af alle typer, da hovedtøjet må antages at have været symmetrisk udført. Slutteligt var der fire rektangulære spænder. En endelig rekonstruktion af hovedtøjet afventer stadig, men foreløbige forsøg har vist, at beslagene må have ligget side om side for overhovedet at kunne få plads på grimen. Selve bidslet – et såkaldt stangbidsel – var udstyret med to sølvbelagte parérstænger og sølvbelagte kindplader.

Alt i alt et hovedtøj, hvis lige kun kendes fra det rige, elitære miljø omkring Slesvig, hvor tre ryttergrave på gravpladserne Thumbby Bienebek, Quern-Scheersberg og Langballigau rummer hovedtøj med forgyldte beslag, hvoraf nogle er meget identiske med de korsformede og ovale stykker fra Fregerslev. Stykkerne fra henholdsvis de slesvigske grave og Fregerslev ser ved første øjesyn ud til at komme fra samme værksted. Fremtidige metalanalyser vil forhåbentlig kunne be- eller afkræfte dette.

De genstande, der er udgravet og konserveret i løbet af det seneste år, består for størsteparten af pyntebeslag til sadeltøj. Langt de fleste pyntebeslag kan beskrives som 1-3 cm i diameter og er enten runde, formede som et blomsterhoved, korsformede, nøglehulsformede, andefodsformede eller rudeformet. Disse pyntebeslag kan tælles i hundredvis og er, ligesom de forgyldte hovedtøjsbeslag, sjældne at finde. En af årsagerne til deres sjældenhed er formodentlig, at de består af meget lidt metal og derfor korroderer hurtigere væk end eksempelvis et bronzesmykke. På ydersiden ses et meget tyndt lag sølv, herunder et stabiliserende lag af tin/bly, hvori der sidder en jernkrampe til fastgørelse på læderremmen. Denne type beslag eller nitte vil typisk findes i forbindelse med hesteudstyr og andet læderarbejde, såsom en taske. Desværre er langt hovedparten af de øvrige ryttergrave uprofessionelt udgravet i det 19. og starten af det 20. århundrede, og her kendes der stort set ikke til fund af sådanne beslag. De nyeste udgravninger af ryttergrave fra 900-tallet derimod, rummer de

små pyntebeslag. Her kan bl.a. nævnes fundet fra Grimstrup. Noget tyder altså på, at de små beslag har været der, men ikke erkendt i de gamle udgravninger. Deres sjældenhed skal derfor tages med modifikation.

Udover de små beslag ses også større beslag, ligeledes sølvbelagte og smukt ornamenterede. På fotoet herunder ses et af de tungeformede beslag med vulstet rand, som har siddet for enden af en rem. Den vulstede rand er lavet af en tin/bly-legering og har været beklædt med sølv. Sølvets kan i dag ikke ses med det blotte øje. Pladen i midten, derimod, har et bevaret tyndt sølvlag, som ligger ovenpå en tynd plade af tin/bly. Sølvet er fint ornamenteret med perlebort langs kanten samt cirkulære smalle vulste i midten. Der ses et nittehul i den smalle ende af beslaget, og i den modsatte ende er der en krog af jern, som også har været forsølvet. Krogen har været bukket om en rem på omkring 2,5 cm's bredde. Lignende stykker er bl.a. fundet i den meget rige ryttergrav fra Thumby Bienebek.

Ud fra den smalle ende af det tungeformede stykke er der monteret tre rækker pyntenitter. Her ses to typer nitter; en rudeformet og en blomsterhovedformet, og tilsammen udgør de en meget smuk afslutning på en rem til seletøj. Det er endnu ikke udredt, hvordan remmen har siddet i forhold til sadlen.

*Detailfoto af det smukke tungeformede beslag samt et forløb med pyntebeslag.
Foto: Konserveringen på Moesgård.*

Rester af en sadel vækker opsigt

Fra 800-tallet er der nogle meget velbevarede eksemplarer af sadler fra bl.a. den spektakulære gravlæggelse i Osebergskibet i Norge, men fra 900-tallet kendes stort set ingen sadler andet end stærkt nedbrudte rester i nogle enkelte ryttergrave. Derfor er sadel-resterne fra Fregerslev et meget vigtigt fund i fortællingen om sadlernes udseende og udsmykning op gennem tid. Gravens nedbrudte tilstand taget i betragtning, er der forholdsvist meget organisk materiale bevaret fra sadlen. Normalt er det organiske materiale i graven kun bevaret de steder, hvor der ligger metal, idet metalsaltene nærmest 'konserverer' det omkringliggende, men her er der bevaret træ udenfor metallerne. Træet kan bestemmes som løvtræ og dens buede, afrundede forløb afslører, at der er tale om en sadelbue, dét som man på en moderne sadel vil kalde en svidsel. Buen har været lavet af træ og forbundet to større stykker sadeltræ, som lå på hver side af hestens ryg til at aflaste trykket fra rytteren. Om det var en for- eller bagsvidsel er svært at afgøre, men et spørgsmål vi måske kan nærme os svaret på, når de øvrige præparater fra graven er udgravet.

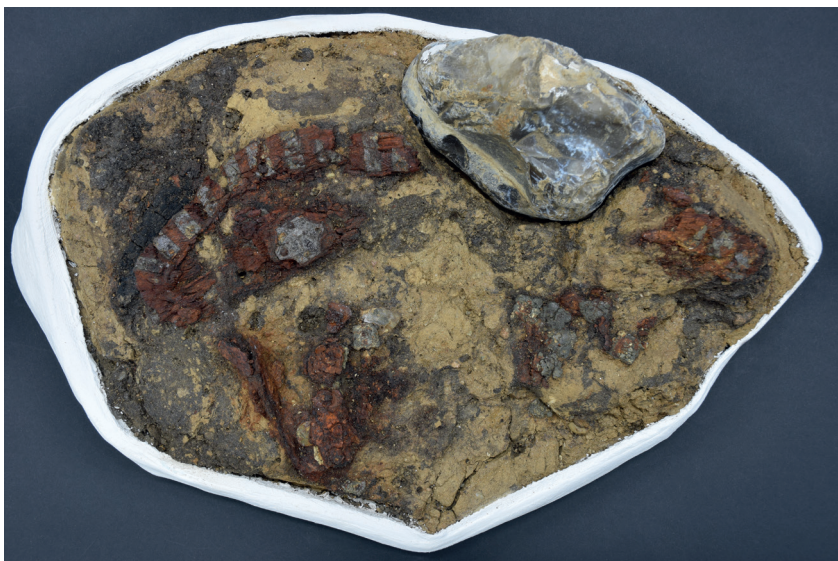
Langs kanten på den bevarede sadelbue var der monteret min. 18 beslag eller kramper, hvilket vil sige, at de er foldet og nittet fast omkring kanten og kan således ses på både for- og bagside. Stykkerne er omkring 1 cm brede og er lavet af en forsølvet tin/bly-legering. Beslagene er stærkt nedbrudte og kun på enkelte af dem kan anes, at der har været en fin dobbelt perlebort langs kanten og muligvis fletværksornamentik i midterfeltet. Sadelbuen har med al sandsynlighed været smukt udført med træudskæringer, idet der nogle steder er observeret mikroskopiske spor af samme imellem beslagene. Sadelbuen har yderligere været dekoreret med et lille sølvbelagt og perledekoreret beslag, som formmæssigt kan beskrives som firkantet med indadbuede hjørner. Beslaget har fire nittehuller, hvoraf tre af nitterne stadig sidder på plads.

Sadlen var placeret i det nordøstlige kvadrant af kammeret langs den nordlige væg tæt på det forgylde hovedtøj og de øvrige elementer fra seletøjet.

Eksklusive pile med sølvtrådsbevikling

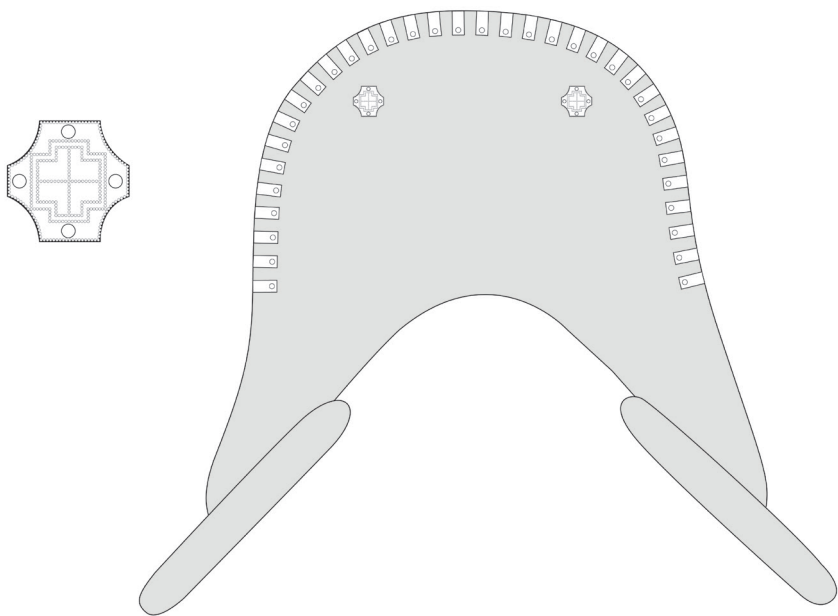
I graven lå også et pilekogger med 22 jernpile i. Der kendes kun ganske få levn af pilekoggere fra vikingetiden, og vores viden om dem begrænses til gengivelser på eks. Bayeux-tapetet samt enkelte fragmenterede gravfund. Koggeret fra Fregerslev må derfor betegnes som ret unik.

De 22 jernpile har ved hjælp af udtrukne metalsalte nærmest konserveret de omgivende organiske lag, nemlig koggeret. Koggeret er derfor kun bevaret, hvor pilene ligger, men har oprindeligt været meget længere.

*Oversigtsfoto af præparatet med resterne af sadelbuen.
V. Moesgård Konserveringsafdeling.*

*Foreløbig rekonstruktionstegning af sadelbuen set forfra.
Grafik v. Kirstine Hedensten.*

Pilekoggeret efter afrensning. V. Fotomedie Moesgaard, Michael Johansen.

Bunden af koggeret, enden med pilespidserne, ser ud til at bestå af to lag nåletræ, og uden om dette ses meget fragmenterede rester af læder. Vi må formode, at træhylstret skulle beskytte det omgivende læder fra at blive beskadiget af de skarpe pile. Udenpå koggeret sad et meget fint lille D-formet spænde af sølv og kobber. Ved spændet var der også bevaret rester af en læderrem, og det må antages at stamme fra selve ophænget af koggeret. Pilekoggeret har således kunne hænge i bæltet eller over skulderen på rytteren.

Efter afrensningen af koggeret blev der taget et nyt røntgenfoto, som afslørede hvor fornemme pilene var. På hver enkelt pil er der, ved overgangen fra pil til træskaft, smukt viklet en tynd sølvtråd op til 15 gange omkring skæftet. Dette kendes bl.a. fra en anden rig vikingegrav fra Birka ved Stockholm, men må betragtes som et ganske sjældent fænomen.

Da pilene ligger indeni koggeret, er den eneste mulighed for at få en fornemmelse af pilenes udseende igennem CT-scanning og røntgenfotos. Scanningen viser, at der må være tale om smalle lancetformede pile, hvor skaftet er omkring 6 cm langt og selve bladet er 4 cm langt. En type som var almindelig udbredt i Danmark og Sverige i vikingetiden.

Sølvtrådsbeviklede pile må anses som værende yderst eksklusive, og spørgsmålet er da også, om de overhovedet har været i brug. Pilene har formodentlig været ren pral, og vi kan endda forestille os, at rytteren har ejet flere pilekoggere. Således er den pæneste kommet med i graven for endnu en gang at understrege rytterens status.

Processen udstilles

Den 6. august 2018 åbnede museet en ny, mindre udstilling, der omhandler processen fra udgravning til færdigt forskningsresultat. Særligt proceduren omkring mikroudgravningerne foretaget af Moesgårds Konserveringsafdeling samt registreringen af genstande i 3D blev gennemgået ved hjælp af film og illustrationer. Også tankesættet bag tolkning af alle genstande blev forsøgt illustreret på en opslagstavle med billeder, referencer og nedskrevne tanker. Desuden kunne man selv prøve at genskabe hovedtøjet på et magnetisk hestehoved og kigge lidt i mikroskop. I midten af rummet stod en montre med nogle af de genstande, som var færdigkonserverede, herunder de forgyldte beslag fra hovedtøjet, pilekoggeret og en større jordblok med sadelbuen liggende in situ. Udstillingen tages ned sammen med nedlukningen af museet d. 17. januar 2019, men blot for at genopstå som en større udstilling, når museet åbner igen i de nye rammer på det gamle posthus.

Hundredvis af selesamlere og en gennemsigtig hipsterrytter

Graven fra Fregerslev var emne for dette års eSCAPE. eSCAPE-konceptet er sikkert velkendt blandt årbogens trofaste læsere, men kort fortalt er det et koncept, der blander kunst og kulturarv på steder med et stærkt arkæologisk DNA. eSCAPE er et samarbejde mellem Museum Skanderborg, Kunstråd Skanderborg, Visit Skanderborg og Skanderborg Kommune.

Kunstneren Mette Maya Gregersens præsenterer her sit værk 'Two Billboards outside Hørning', mens man på marken i baggrunden kan se de mange detektorførere med hjælpere.

Den store event fandt sted d. 31. august på vikingegravpladsen i Fregerslev. Tre grunde omkring ryttergraven stod stadig tomme, så der var god plads til udfoldelse. Længe forinden var der engageret to kunstnere, Kate Skjerning og Mette Maya Gregersen, som hver især skulle give deres kunstneriske tolkning af ryttergraven. Kate Skjernings værk, *En rytter*, var en todimensionel, 6 m høj, broderet rytterstatue samt hvide hovspor i landskabet. Et transparent, let og foranderlig værk, som stod smukt op mod himlens valg af farver. Mette Maya Gregersens værk, *Two billboards outside Hørning*, var skabt i samarbejde med børn fra Bakkeskolen i Hørning, og bestod af to kæmpe billboards. Det ene billboard var opretstående og rummede flere hundrede sammenbundne korsformede og mønstrede selesamlere af ler. Det andet billboard lå ned og viste tryk inspireret af de mange røntgenfotos fra graven. En skøn sammenblanding af nutid og fortid.

Imens folk nød synet af de flotte kunstværker, var der arkæologiske aktiviteter og oplevelser på pladsen. Børn og barnlige sjæle kunne forsøge at finde metal-badges i en sandkasse kun ved hjælp af en såkaldt pinpointer – en minidetektor. Større børn og voksne kunne få lov at gå med en garvet metaldetektorfører på marken overfor og være heldige at finde et stykke danmarkshistorie. Ryttergravens konturer, hest og rytter var malet op med hvid maling på nøjagtig det sted, hvor arkæologerne fandt den, og samtidig var der sat ca. 800 hvide pinde i til at markere, hvor de mange beslag og genstande blev fundet i graven. Museets arkæologer holdt korte foredrag flere gange i løbet af eventen. Ca. 1500 glade og nysgerrige mennesker kiggede forbi til eventen. Blandt beboerne på Vestergårds Allé i Hørning hedder stikvejen med ryttergraven nu Vikingevej, og det er som om, at rytterens stærke DNA nu også ligger gemt i dem.

Litteratur

Merethe Schifter Bagge: "Ryttergraven fra Fregerslev", *Museum Skanderborg Årbog 2015*, s. 86-95.

Merethe Schifter Bagge: "Ryttergraven i Fregerslev - et uopklaret mysterium", i H. Lyngstrøm & J. Ulriksen (red.), *Død og begravet i vikingetiden. Artikler fra et seminar på Københavns Universitet den 26. februar 2016*, København, s. 87-94.

Merethe Schifter Bagge: "Vikingen fra Fregerslev – om udgravningen af en sjælden ryttergrav", *Museum Skanderborg Årbog 2017*, s. 7-18.

Anne Pedersen: *Dead Warriors in Living Memory. A Study of Weapon and Equestrian Burials in Viking-Age Denmark, AD 800-1000*. Publications from the National Museum. Studies in Archaeology & History Vol. 20:1 2 Jelling Series. Copenhagen 2014.

Ingrid Stoumann: *Ryttergraven fra Grimstrup og andre vikingetidsgrave ved Esbjerg*. Arkæologiske Rapporter fra Esbjerg Museum 5. Sydvestjyske Museer, 2009.

Kate Skjernings 'En rytter' stod flot mod aftenhimlen. Foto: Per Bille.